

Per Nyström

Dr Martin Luther

Martin Luther 1529, porträtterad av Lucas Cranach d.ä.

Funck-Brentanos Luther-biografi är en bok, som man genomlever eller rättare genomlider liksom en roman av Dostojevskij. Jag råkade läsa den under natten till Kristi himmelfärdsdag. När den var slut, när jag äntligen fått vara med om detta neurotiska vidunders motspänstiga upplösning och död – när han började falla sönder trodde han det var Europa, ja hela världen som gick under var det morgon, klar, solig morgon med luft som vin, och jag gick ut i den. En människa kan tvärs genom århundraden göra en besatt. Det är historiebereskrivning!

Var denne man, som skrivit katekesen och blivit vår kyrkas helgon, var han klok? Gång på gång såg han och hörde djävlar. Han for ur i raskäll mot sina visioner och gick till handgripligheter mot dem. En gång såg han djävulen stå på en takränna mitt emot sitt fönster och svara på Luthers vilda förbannelser med att knäppa ned byxorna och visa stjärten. Han levde i ständig skräck och ångest. Ständigt kände han sig på pulsen för att konstatera att han inte var sjuk. Han flydde sina tankar och sin logiska reflektionsförmåga som demoner. De tvang honom till ett ständigt jagande utåtvänt liv, en rastlös verksamhet, ett våldsamt ingripande i sin omgivning. Full av fasa slog han alltid bort obehagligheter. ”Om djävulen kommer och plågar dig med dystra tankar, så drick och spela och prata tokroligheter, och om djävulen säger: Drick inte! så svara: Jo, just det; jag skall dricka av hjärtans lust. Jaså, du vill inte att jag skall dricka? Då skall jag dricka så mycket mer.” Man kunde finna honom på golvet, lamslagen av anfäktelser. Han låste in sig i dagar för att översätta en psalm och då man trängde in genom den uppbrutna dörren, satt han fullständigt frånvarande. Han pendlade från djupaste depression till burlesk uppsluppenhet.

Än is, än hetta. ”Vreden rycker upp mig, min intelligens skärpes och sorgsenhet skingras. Om jag vill komponera, skriva, bedja eller predika, måste jag först bli ond.” Han kokade av affekter: ”Jag föraktar mina motståndare, jag räknar dem alla för dårar. Emser är en bock,

Cochlaeus en åsna, Eck ett svin och Lemp en fähund.”

Förföljelsemanin blev tydlig mot slutet av hans liv: papisterna sökte förgifta honom, trollpackorna – som han trodde på – sökte bringa skam över honom och hans familj, legoknektar hade förhyrts för att tända eld över allt i de trakter, som blivit hans lära trogna, inackorderingarna i hans eget hus hade blivit hans fiender. Inte ens hans närmaste vänner kunde då komma med invändningar utan att riskera vulkaniska vredesutbrott. Hans självkänsla var stegrad till onaturlighet: när Zwingli stupat i kamp mot katolikerna, kommenterade Luther: ”Den som reser sig i trots mot mig måste dö, ty min sak är Guds.” ”Vi kräva för oss herravälde över samvetena, och vi skola icke låta oss det fråntagas.” Är detta bilden av en klok människa? Det är i varje fall en neurotiker, med våldsamt lidelse, med gigantisk personlig kraft och verkningsgrad. En verkningsgrad, som på grund av de förhandenvarande sociala förhållandena, blev av världshistorisk vidd.

Själv hade han klart för sig mäktigheten i sitt väsen. ”Jag skall ända till min sista dag smäda dessa eländiga. De skola inte få ett gott ord av mig. Min åska skall ljuda i deras öron och mina blixtrar blända deras ögon, tills det är ute med dem.” Men i nästa ögonblick kunde han bryta samman i tvivel. Då blev han blek och flämtande och badade i svett. ”Ofta säger djävulen till mig: och om nu allt vad du har predikat mot påven, mässan och munkarna vore falskt? Han har plågat mig så att svetten strömmat från min panna.” ”Jag har oftare haft djävulen hos mig i sängen än min hustru.” Man kommer att tänka på den faste och orubblige Bismarcks krampaktiga gråt på nätterna, när hovet och militärpartiet motsatte sig hans planer.

Men samtidigt utstrålade detta vidunder en betvingande värme. De glimmande, mörka ögonen fängslade kretsen kring honom, hans övertalning förlamade motstånd och invändningar, hans handslag var varmt, hans personliga generositet smälte bort all kyla runt honom, han jollrade med barn, flirtade med kvinnorna, söp och var oanständig bland lantjunkarna, spelade, sjöng och pladdrade. Det var denna personliga tjuskraft, som band och aktiverade hans medarbetare och som ryckte dem med i hans våldsamma arbetstakt. Läs ett brev om bibelöversättningen: ”...och så det med ängelns hälsning: Ave Maria gratia plena (Var hälsad Maria, full av nåd). Vilken tysk skulle uttrycka sig så? Det skulle komma honom att tänka på en tunna full av öl eller en pung full av pengar. Därför har jag översatt gratia plena med 'holdselig'. Och ännu bättre, om man hade velat skriva bästa möjliga tyska, hade varit: 'Gott grüßet dich, du liebe Maria'. Ty det är vad ängeln ville säga, och så skulle han ha uttryckt sig om han hade hälsat jungfrun på tyska. Den som kan tyska vet vilket innerligt fint uttryck 'liebe Maria' är. Vi säga 'der liebe Gott, der liebe Kaiser, der liebe Mann'; men jag tror knappt att man kan översätta ordet 'lieb' med samma innerlighet och fullhet till latin eller något annat språk, genom ett ord som tränger in i och genljuder i vårt hjärta och alla sinnen så som detta ord gör i vårt språk.”

Det är inte enbart en poet med ömtålig fingerspetskänsla, som skrivit detta, det är en agitator, som måste skapa ett fulländat instrument, med vilket han skulle kunna få sinnena att skälva. Han hade medhjälpare, som samlade folkliga uttryck och glosor, ordspråk och rim, allt med det praktiska syftet att skapa ett tyskt språk, det medel, som skulle bära och materialisera den ideologi, som skulle driva folket mot den katolska kyrkan. ”Vad vi alltjämt måste träget arbeta på är att skriva god tyska, i förhoppning att i framtiden göra det bättre än vi gjort det hittills.” Språket, meddelelse-medlet, är en folkledares viktigaste instrument: därför har de stora agitatorerna alltid varit stora språkkonstnärer. Luther var fulländad. Han kunde suveränt anpassa sin stil efter dem han ville påverka. I sina tal kunde han vara lyrisk. I sin polemik grotesk. Heinrich Heine säger: ”Man tycker sig stundom i den djärve munken se en religiös Danton, en 'bergets' predikare, som uppifrån dess topp rullar ned på sina motståndare ord så förkrossande som klippblock.”

Då han 1517 spikade teserna på kyrkdörren i Wittenberg var inte längre gruvarbetarsonen från Eisleben en okänd fattig munk. Han tillhörde då de socialt ledande skikten. Han var berömd

professor vid universitetet och generalsuperior i augustinerorden, med uppsikt över ett dussin kloster. En lysande prelatkarriär syntes ha begynt för trettioåringarna. Han var sålunda – trots sina anfäktelser och botövningar – ingen världsfrånvärd cellsittare. Utåtvändheten, behovet att göra sig gällande, att härska, att omgestalta sin omgivning tycks ha varit dominerande drag hos denne välvuxne, kraftige unge man med den lediga hållningen och de blixtrande ögonen.

De teser han spikade var inte originella. Hans kollega professor Andreas Carlstadt hade tidigare framlagt liknande angrepp på den katolska kyrkan, men Luther kunde ge dem en agitatorisk tillspetsning, som kom dem att väcka uppmärksamhet, han valde tidpunkten ytterst lämpligt, han var över huvud en skicklig reklamman för sig och sina förehavanden. Hans propaganda spreds med präriebrandens hastighet. Det fanns vida befolkningsskikt, som var missnöjda och därför lätt fattade eld. Det var kris i Tyskland. En samtida berättar, att hantverkare och bönder hängde på krogarna och torgen och pratade politik och samhällskritik. I städerna var hantverk och småhandel i trångmål. Bönderna trycktes av skärpta pålagor och ökad utsugning. Det fanns en stor fattigadel, herremän, som inte riktigt kunde följa med i den sociala utvecklingen, som förde rikedom och inkomster över i storköpmännens händer. Alla dessa skikt var lyhörda för allt som var oppositionellt och ville en ny tingens ordning. Genom den lutherska läran fick de ett användbart slagträ mot den katolska kyrkan och dess hierarki av präster och munkar. De inbillade sig att det var den, som var upphovet till fattigdomen. Det berättas att typograferna satte Luthers skrifter omsorgsfullare än andras, att de ofta arbetade gratis på dessa revolutionära pamfletter, som han spydde ur sig och som var brutala och våldsamma i sin agitation, men att de fyllde de katolska motskrifterna med tryckfel. Bönderna började röra på sig, arbetarna i städerna blev oroliga, samhället började komma i gungning: den lutherska läran hade blivit en folkrörelsens ideologi.

Men Luther var en man, stadd i socialt stigande. Då han lämnade klostret började han anta en adelsmans vanor. På Wartburg levde han junkerns angenäma liv. De olika samhällsklasserna skilde sig denna tid åt bl.a. genom olika klädedräkt. Luther började kläda sig som adelsman, ”för att ära Gud och reta djävulen” som han sade. Ehuru han stammade från arbetar- och bondemiljö, skaffade han sig en adlig stamtavla och ljög friskt att han var av adligt ursprung. I Julius Caesars omgivning sökte han sina urfäder. Så småningom började folk tro på hans lögn i detta avseende – och i griftetalet över honom hette det att han stammade från kejsar Lothar.

Hans verksamhet och umgänge förde honom till slotten, han drack det goda torgaubieret och reste merendels liksom adelsmännen med väpnat följe, som hans beskyddare och vänner i överklassen ställde till hans förfogande. Mot dem var han ödmjuk och undfallande. Hans våldsamma behov att leva ut sin härsklustnad nedåt och mot sin omgivning, torde ha sin förklaring i denna situation. Han kunde bli krypande och flat, ohederlig och lögnaktig, när det gällde hans gynnares intressen. Han var full av uppkomlingsfasoner. Bondeanföraren Münzer kände denna Luthers svaghet: ”en eländig huggorm i din vidriga ödmjukhet”, skrev han till den utåt så stolte reformatorn. När kollegan Andreas Carlstadt knöt an till de jäsande lägre befolkningsskikten – gick tillbaka till sin och Luthers klass – klädde han sig som bonde och antog bondevanor, till Luthers stora förakt. ”Jag har sett Carlstadt i en by: han stod med nakna fötter i gödsel, som han kastade i en kärra, alldeles som en bonde”, sade Luther vid ett tillfälle.

Han var helt införlivad i junkermiljön, och det var därför helt naturligt att, när bönderna vände sin upprörelse inte blott mot kyrkan utan även mot adeln, Luther kom att möta dem med hela sin vulkaniska brutalitet och råhet. De begärde personlig frihet, rätt att jaga, att ta husbehovsved, minskning av dagsverken, rättssäkerhet. Luther svarade dem i sitt upprop till adeln: ”Vackra kristna, de här bönderna! De vilja gemensamt besitta andras egendom på samma gång de nog så girigt bevara sin egen. Att döda en upprorsman är att slå ihjäl en galen hund: .. Upp alltså, käre herrar, slå, genomborra och halshugg allt vad ni kunna finna; finna ni

döden därvid kunna ni inte önska er en mera himmelsk, ty ni skola falla i lydnad för Gud och till skydd för edra likar mot dessa satans skaror.”

Trångheten i hans klassegoism, stegrad genom att han var uppkomling, överträffade ofta adelns. En gång, när han och Melanchton söp tillsammans med kurfursten av Sachsen och hertig Frans av Lüneburg, föll det ur honom: ”Jag skulle vilja plocka ifrån bönderna allt deras silver och kasta det i Elbe. Förmodligen bleve det brist på rep, ty de kom att hänga sig alle-samman.” En gång, när han tagit sin lille son i knät, betraktade han honom kärleksfullt och sade: ”Detta är en stor Guds välsignelse. De kreaturen bönderna äro inte värda den: åt dem borde aldrig födas annat än grisar.” I sitt fanatiska hat önskade han dem inte ens faderskapets lycka. Glömsk av sitt bondeursprung yttrade en annan gång Lilla Katekesens författare: ”En bonde är ett svin, ty när man dödar ett svin är det dött.”

I denna fanatiska miljö med sina tillspetsade klassmotsättningar skapades ingen tros- och tankefrihet. Det är en myt att den stammar från Luther. Visserligen kastade han påven i ansiktet: ”Att bränna kättare är emot den helige andes vilja”, men i de stater, där hans lära blivit förhärskande, utropar han mot oliktankande: ”Slå ned dem som hädare. Er plikt är att överlämna dem åt bödeln.” Religionen har aldrig skapat religionsfrihet. Det strider mot dess väsen. Det var först handeln och samfärdseln – behovet av främmande arbetare och kapital – som i de holländska städerna under stor kamp med de troende skapade tankefrihet i religiösa frågor.

Calvins och Zwinglis läror präglas av en helt annan tankereda och radikal rationalism än Luthers. Hans är full av motsägelser, kompromisser och till hälften utförda tankar, som han inte vågade tänka till slutet. Han kastade undan logiken: ”Schas, otäcka djävul! Tror du att jag vill ha med dig att göra? Hopp! Skutta upp ända till himlen; där skall du träffa Gud, som kan svara dig som sig bör”, utropar han på sitt oförlikneliga agitatorsspråk.

Hans läras struktur är av samma art som hans sociala inställning: denna är också kompromiss-artad: den ville vissa reformer. Men att helt bryta ned det gamla samhället, att helt revolutionera det från grunden, så som Calvin och Zwingli önskade, det kunde inte Luther. Han hade införlivat sig med fursteståtens adelskretsar. På grund av lärans motsägelsefullhet var Luther ett barn i de intellektuellas händer. Erasmus kritik kunde han endast besvara med grovskäll och paradoxer. Och till sist föredrog han att tiga, sträckte vapen gentemot dialektikern i Basel. ”Det är sant att om man vill krossa Erasmus är det som att sätta fingret på en vägglus, mer stinkande som död än levande.” Men det är ju så med folkrörelsernas ideologier att deras logiska halt är tämligen betydelselös för verkningkraften. Den hänger samman med helt andra faktorer, utomlogiska.

Funck-Brentano stirrar med fasa in i denna lidelsefulla människa. Han säger att Luther plågar sin biograf. Utbrotten av hans hat och fanatism är så skärpta att de ännu efter århundraden upprör, liksom hettan i hans personliga engagement ännu värmer. Ty engagerade sig, det var vad Luther gjorde, hänsynslöst, generöst och naivt. Med ironi och spe förföljer han de ljumma. Det var denna intensitet, som avgjorde hans stora ledarförmåga. I ett älskvärt brev till Erasmus spelar hans humor friskt över denne man med det smala bröstet: ”Först vill jag säga ifrån att jag icke förebrår dig att ha hållit dig på avstånd från oss, säkerligen av fruktan att ej komplicera din sak mot våra fiender. Ej heller har jag retats över att du på många ställen i dina publikationer, i syfte att stämma dem gynnsamt och mildra deras vrede, har kittlat oss en smula med rätt så skarpa bett och nålstyng. Herren har förvisso ej givit dig styrka och omdöme nog att dristigt gripa odjuret om strupen... Ingen kan förneka att du drivit till blomning din vetenskap..., att denna Guds gåva lyser hos dig i beundransvärt mått. För vilket vi böra tacka Honom. Ej heller har jag någonsin önskat se dig lämna din reserverade hållning för att övergå till vårt läger, huru stora tjänster du än där skulle kunna göra oss med ditt snille och din vältalighet; men emedan du saknar mod därtill är det bättre att tjäna Gud inom de gränser

han uppdragit för dig.”

Neurotisk, klassbunden, tidsbestämd träder Luther i denne begåvade franske författares verk ut ur sin helgonschablon – där han för övrigt aldrig helt har kunnat innestängas – mot oss som en levande människa. Det är en enastående biografi, kanske en smula för ”lärt” översatt av Annie Åkerhielm, som vore hon rädd att den skulle komma i gemene mans händer.

Ur *Arbetet* 1/6 1937.

Lästips

Om Per Nyström och hans verk:

Anders Björnsson: [Per Nyström och det publicistiska](#)

Sven E Olsson: [Per Nyströms aktualitet](#)

[Tomas Forser samtalar med Per Nyström](#) (från *Ord & Bild* 1972)